

Psikoloji Araştırmalarında Aldatma Kullanımı Üzerine Tartışmalar

Debates on the Use of Deception in Psychology Research

Ayşe Tuna¹

¹Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: A.T. 0000-0002-4232-9600

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ayşe Tuna,
Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü,
06800 Beytepe Ankara
E-posta/E-mail:
aysetuna@hacettepe.edu.tr

Başvuru/Submitted: 22.08.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
03.12.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.06.2023

Kabul/Accepted: 29.06.2023

Online Yayın/Published Online: 18.12.2023

Atf/Citation: Tuna, A. (2023). Psikoloji
araştırmalarında aldatma kullanımı üzerine
tartışmalar. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in
Psychology*, 43(3): 367–392.
<https://doi.org/10.26650/SP2021-985973>

ÖZ

Araştırma süreçlerine katkı sağlayacağı düşünülerek bilimsel araştırmalarda sıklıkla aldatma kullanılır. Aldatma en temelde katılımcılara çalışmanın amacı, içeriği veya süreçleri ile ilgili yanlış veya eksik bilgi verilmesi şeklinde gerçekleşir. En sık kullanılan türleri, performans hakkında sahte geri bildirim verme, katılımcıyı bilgisi olmadan çalışmaya dahil etme, kullanılan ölçüm araçları hakkında bilgi vermeme veya sahte bilgi verme ve çalışmadaki diğer kişilerin rolleri hakkında sahte bilgi vermedir. Sosyal psikoloji alt alanı başta olmak üzere, psikoloji çalışmalarında da aldatma yönteminden faydalanılır. Katılımcıların sosyal istenirlikten uzak, anlık tepkilerinin belirlenebilmesi ve davranışın sosyal gerçekliğe en yakın şekli ile ölçülebilmesi amacıyla araştırmacılar olumlu sosyal davranışlar, uyuma, sosyal ikilemler gibi konularda aldatma kullanır. Bununla birlikte aldatma etik, yöntemsel, bilimin/mesleğin itibarı ve araştırmacılara güven konusunda bazı soru işaretlerini barındırır. Araştırmacının böyle bir amacı olmasa da katılımcılara fizyolojik veya psikolojik zarar vermesi en mühim etik endişedir. Yöntem üzerine yürütülen tartışmalarda, aldatma kullanımının katılımcı havuzuna zarar vereceği, aldatmanın katılımcının gelecekteki yanıtlarını/tepkilerini etkileyeceği ve aldatma kullanılan çalışmaların daha az tekrarlanabilir olması üzerine odaklanılmıştır. Tartışmalar yalnızca etik ve yöntem temelli değildir. Aldatma kullanımının aynı zamanda bilim insanlarına, psikologlara yönelik güveni de zedeleyeceği düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmacıların “son çare” olarak aldatma kullanmaları önerilmektedir. Bu makalenin en temel amacı aldatmanın barındırabileceği riskler ve bu risklere karşı hangi önlemlerin alınabileceği konusuna dikkat çekmektir. Günümüzde aldatma, bilimsel araştırma süreçlerinin olmazsa olmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bazı çalışmalarda konu ve içeriğe bağlı olarak aldatma kullanmamak neredeyse imkansızdır. Böyle bir bağlamda, yürütülecek bir çalışmada aldatma kullanılması planlanıyorsa aldatmanın riskleri üzerine düşünmek, riskleri ortadan kaldırmak için neler yapılabileceğini planlamak, olası olumsuz sonuçların önüne geçmek için faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aldatma, aldatma ve etik, aldatma ve yöntem, aldatmanın sonuçları

ABSTRACT

Deception is often used in scientific research as it is thought to contribute to the research process. Deception basically occurs when participants are given false or incomplete information about the purpose, content, or processes of a study. The most common types of deception involve giving false feedback about performance, including a participant in a study without their knowledge, not providing information or giving false information about the measurement tools being used, and giving false information about the roles of other people in a study. Deception is frequently used in psychology studies, especially in social psychology. Researchers use deception in subjects such as prosocial behaviors, conformity, and social dilemmas to determine participants' instant reactions removed from social desirability and to measure behaviors in their form closest to social reality. However, deception raises questions about ethics, methodology, scientific and professional reputation, and trust in researchers. The most critical ethical concern is that a researcher may cause physiological or psychological harm to participants, even if said researcher has no such intention. Discussions on methodology have focused on the ability of the use of deception to harm the participant pool and of deception to affect a participant's future responses and reactions and on how studies that use deception are less reproducible. These debates are not only based on ethics and methodology. Deception is also thought to be able to damage trust in scientists and psychologists. Hence, researchers are recommended to use deception only as a last resort. The essential purpose of this article is to draw attention to the risks of deception and what precautions can be taken against these risks. Deception is currently considered an indispensable part of scientific research processes. Indeed, for some studies to not use deception is practically impossible based on the subject and content. In such a context, if a study that is to be conducted plans to use deception, benefit would be had in thinking about the risks of deception and in planning what can be done to eliminate risks so as to prevent any possible negative consequences.v

Keywords: deception, deception and ethics, deception and methodology, consequences of deception

EXTENDED ABSTRACT

Deception has been used for many years in psychology, sociology, behavioral economics, and medicine. Although researchers and disciplines have defined deception differently, one common definition involves providing participants with false information about the purpose, content, or process of a study (Adair et al., 1983; Baumrind, 1985; Menges, 1973; Nicks et al., 1997). Deception can be used in different ways. Some of these involve hiding a study's true purpose from the participants; giving false or incorrect information about the purpose, feedback (e.g., personality, test/task success), people involved in the research process, stimuli, or measurement tools; presenting the stages of the study to participants as different studies; or taking psychological or physiological measurements without the participants' awareness.

Deception used in research can be active or passive, depending on the method (Kimmel, 2004). Active deception involves the participant being given false information about the purpose of the research, the identity of the researcher, and/or the materials. Meanwhile, passive deception entails the researcher intentionally hiding certain information from the participants and not sharing information about the purpose of the research or its processes with the participants (Gross & Fleeming, 1982; Kimmel et al., 2011). Deception has also been separated into the two categories of mild and severe deception based on the consequences. A low risk of harm to a participant characterizes mild deception, which occurs based on providing false information or concealing information about the purpose and/or contents

of the research. Conversely, severe deception has a high probability of harming a participant and involves providing false information about important aspects of the participant's self and/or personality. Severe deception may have negative consequences such as anxiety and trauma (Kimmel, 2004).

Deception raises questions about ethics, methodology, and the reputation of the science and the profession. Milgram's (1974) obedience studies are an exemplary example of how deception can lead to ethical problems. In that study, participants who were uncomfortable giving electric shocks to another participant in the role of a student showed reactions of stress, fear, and anxiety. Moreover, the effects of these negative emotions did not disappear over a short time. Physical or psychological harm to research participants is one of the most important ethical concerns. Unfortunately, evaluating psychological harm in the research process is more complex than evaluating physical harm. In order to identify any possible harm, the participants are asked certain questions at the end of the experiment/research. However, whether or not the participants' answers properly reveal the possible harm is disputable. For example, even if a participant has suffered psychological or emotional damage during a study, they may not express this due to cognitive dissonance (Baumrind, 1985).

Methodological concerns are also found regarding deception. The biggest concern here is the possibility of damaging the participant pool. A participant who learns that deception was used in one study may expect deception to be used in other studies in the future. This expectation may affect the participant's preferences in subsequent studies (Epley & Huff, 1998). Kruglanski (1975) stated that participants are active actors who interpret and analyze experimental processes. The frequent use of deception can affect participants' expectations. Suspicious participants may change their responses with respect to their expectations (Orne, 1962). This concern is more likely to be realized in studies conducted with student participants (Davis & Holt, 1992). Apart from individual participation, a general awareness that deception is being used in a study may also occur among participants by way of media or shared experiences (Lindsay & Holden, 1987). Confirming all these suspicions, Galang (2018) compared the reproducibility success of experiments with and without deception using data from the Open Science Movement (2015). Analyzing the data from approximately 100 studies, the researcher reported that the studies using deception encountered very small effect sizes during the replication stages. These findings point to concerns about the internal and external validity of studies that use deception.

Another concern about deception relates to the reputation of the profession and scientists. Deception is thought to be able to cause a loss of trust in both the profession

and in scientific research (Baumrind, 1964; Kelman, 1967). Participants may stigmatize researchers, scientists, and psychologists as unreliable. However, some researchers argue the use of deception in research to be necessary in order to develop science. For this reason, methods that benefit from deception may be used to evaluate experimental findings more realistically and to prevent behavior change.

Researchers do not have an unlimited right to use deception. The American Psychological Association (APA, 2002, p.1071) has included specific criteria in its Standard 8.07 limiting the use of deception in research, stating that research must meet the following criteria in order to be able to use deception:

- (a) Psychologists may only conduct a study involving deception if they have determined that deceptive techniques are justified by the study's significant prospective scientific, educational, or applied value and that effective non-deceptive alternative procedures are not feasible. (b) Psychologists are not to deceive prospective participants about research that can be reasonably expected to cause physical pain or severe emotional distress. (c) Psychologists are to explain any deception that is an integral feature of the design and conduct of an experiment to participants as early as is feasible, preferably after their participation, but no later than after the data collection, and they are to permit participants to withdraw their data.*

Despite these concerns and criticisms, deception is often used in psychology, with some fairly predictable reasons found for justifying its use. The main reason relates to the content and complexity of the topics being researched. Studying more complex processes such as attitudes, prosocial behavior, or motivations has required researchers to take more rigorous control measures, and deception may prevent participants from giving socially desirable answers. In addition, deception avoids demanding characteristics that might arise if a participant knew the study's true purpose. Therefore, some studies need to use deception to achieve their purpose (Cook & Yamagashi, 2008). In social psychological research in particular, deception is frequently used to change and control behaviors (Nicks et al., 1997). For this reason, deception is often used in these types of studies. For example, Hertwig and Ortmann (2008) reported deception to have been used in 63 of 117 studies published in one social psychology journal (i.e., *Journal of Experimental Social Psychology*) they had reviewed in 2002.

Discussion

As outlined above, deception raises ethical and methodological concerns. These concerns do not have the same strength for every study in which deception is used.

However, researchers should always be more careful and take precautions regarding any possible risks in deception studies. The researcher should ensure that participants' right to autonomy are protected through informed consent (Pittenger, 2002). Informed consent forms should include information about the possibility of deception often being used in social science research. The researcher should also be alert to the possible risks of deception and should never support others' participation in high-risk studies or in studies in which they would not want to participate. Researchers should share in their publications why and how they used deception and what was done to prevent possible harm to the participants, and reviewers and journal editors should pay attention to this issue. It should not be used as long as an alternative to deception exists, with deception only ever being used as a last resort (Kimmel et al., 2011). The use of deception in scientific research is inevitable, but it should be used effectively so as not to jeopardize the validity of a study. Kimmel et al. also stated that deception used in only one phase of a study might cause participants to be suspicious about the entire study. Therefore, using deception in multiple stages in a way that is difficult to detect and mild in severity is crucial. Deception can be successfully used in research by means of cover stories, fake material, fake feedback, and confederates/research actors (Olson & Raz, 2021). The use of deception is considered a laboratory tradition and implicit norm that has been passed down from generation to generation (Galang, 2018). Meanwhile, the preparation of more accessible and concrete guidelines for how deception can be used will be helpful for researchers.

Throughout the study, the focus has mainly been on social psychological research, with studies in subfields such as experimental and clinical psychology having been omitted. The ethical and methodological implications of the use of deception in all subfields of psychology, as well as comparisons between subfields, should be addressed in future studies. In addition, many of the explanations discussed throughout the article are primarily valid for laboratory studies and face-to-face data collection. Topics such as the advantages and disadvantages of deception in online studies, what kind of risks this may have, and what kind of solutions can be produced should be addressed in future studies.

This review presents ethical and methodological concerns and recommendations regarding the use of deception in psychological research. The article's purpose is not to support or criticize deception in research. Deception has been used in studies for many years and is now considered a natural phase of scientific research. However, various risks are found to be associated with deception, and addressing these is not only relevant for participants' well-being but also essential for conducting validity and reliability of a study. Being aware of these risks and taking necessary precautions will enable research to be conducted under ethical standards.

Araştırmacılar tarafından katılımcılara yanlış veya hatalı bilgi verilmesi, gerçeğin gizlenmesi, katılımcıların yanlış yönlendirilmesi (Adair ve ark., 1983; Nicks ve ark., 1997) gibi farklı şekillerde tanımlanan aldatma, yüz yıldan daha uzun bir süredir bilimsel araştırmalarda kullanılmaktadır. Bununla birlikte etik, yöntem, meslek itibarı gibi konulardaki riskleri sebebiyle de eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin kaynağının büyük bir çoğunluğunu, geçmişte aldatma kullanılarak yürütölen ve katılımcılara verdiği zararlar sebebiyle kötü bir şöhrete sahip olan araştırmalar oluşturmaktadır.

Tıp, psikoloji, sosyoloji ve ekonomi alanlarında aldatma yönteminin kullanıldığı pek çok çalışma vardır. Araştırmanın gerçek amacının katılımcılardan gizlendiği ve katılımcıların doğrudan zarar gördükleri ilk araştırmalardan biri olarak Tuskegee Frengi Dene-yi örnek gösterilebilir. 1932-1972 yılları arasında devam eden deneyin amacı, tedavi edilmediği koşullarda frenginin doğal seyrini incelemektir. Frenginin tedavisinde kullanılan penisilin, çalışma başladıktan yaklaşık on yıl sonra bulunmuş ve tedavi amacıyla kullanılmıştır. Ancak çalışmanın katılımcısı olan 600 Afrika kökenli Amerikalı erkek, tedavi hakkında bilgilendirilmemiş ve tedavi hakkından mahrum bırakılmışlardır (Jones, 1981). Tuskegee deneyi, kullanılan aldatma nedeniyle katılımcılarına doğrudan zarar veren ve meşrulaştırılması güç, aldatma kullanılan araştırma örneklerinden biridir.

Bununla birlikte aldatma kullanılan her çalışmanın Tuskegee deneyine benzer şiddette olumsuz sonuçları olduğunu söyleyemeyiz. Psikoloji alanında aldatma kullanılan ilk çalışma William James'in öğrencisi Solomon (1897) tarafından yürütölmüştür ve bu çalışma, aldatmanın her zaman olumsuz sonuçları olmadığını göstermektedir (akt. Korn, 1997). İlgili çalışma duyuşsal algı üzerine üç ayrı deneyi içermiş ve katılımcıların iki eř zamanlı dokunuşu ayırt edip edemeyecekleri incelenmiştir. Birinci deneyde, iki dokunuş arasında en az 1,5 inç değerinde mesafe olduğunda, katılımcıların iki dokunuşu birbirinden ayırt edebildikleri rapor edilmiştir. İkinci deneyde ise katılımcılara iki farklı dokunuş hakkında bilgi verildiğinde doğru yanıt oranının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü deneyde, katılımcılara iki farklı dokunuş hakkında bilgi verilmesinin yanı sıra aldatma kullanılabileceğine ilişkin bir bilgi de verilmiştir. Aldatılma beklentisi katılımcıların yanlış yanıt verme oranlarını arttırmıştır. Aldatılma beklentisi ile bir noktaya dokunulduğunda iki nokta, eř zamanlı iki farklı noktaya dokunulduğunda ise bir nokta hatalı yanıtı birinci ve ikinci deneye oranla daha fazla verilmiştir.

Tuskegee deneyi ve Solomon (1897) tarafından yürütölen duyuşsal algı deneyi, kullanılan her aldatmanın sonuçları temelinde benzer bir şiddette olmadığını göstermektedir.

Bu derlemede de psikoloji araştırmalarında aldatma kullanımının nedenleri, aldatma kullanımına ilişkin etik ve yöntem temelli endişeler ve aynı zamanda olası olumsuz sonuçları önlemek için neler yapılabileceği ile ilgili öneriler okuyucuya sunulmuştur. Makalenin amacı araştırmalarda aldatma kullanılmasını desteklemek veya eleştirmek değildir. Aldatma uzun yıllardır çalışmalarda kullanılmaktadır ve günümüzde de bilimsel araştırmaların doğal bir aşaması gibi değerlendirilmektedir. Bununla birlikte çeşitli riskleri de barındırmaktadır. Bu risklerin, endişelerin, soru işaretlerinin farkında olmanın ve gerektiğinde önlem alınmasının etik standartlara uygun, geçerliği ve güvenirliliği yüksek araştırmalar yürütülmesine imkân sağlayacağı düşünölmektedir.

Psikoloji Araştırmalarında Aldatma Kavramı

Aldatmanın tanımı ve kapsamı konusunda geniş bir alanyazın bulunmaktadır. Guerero ve arkadaşları (2017) iletişim anında aldatmanın yanlış bilgiler verme, çelişkili açıklamalar yapma, bazı bilgileri gizleme veya gerçeği abartma şeklinde gerçekleşebileceğini belirtmişlerdir. Psikoloji çalışmalarında kullanılan aldatma için ise araştırmacılar sıklıkla ‘katılımcıya yanlış/sahte bilgi sunma’ tanımı üzerinde durmuşlardır (Adair ve ark., 1983 Baumrind, 1985; Menges, 1973; Nicks ve ark., 1997). Tablo 1’de sunulduğu üzere Sieber ve arkadaşlarına göre (1995) aldatmanın tanımında yer alan sahte bilgi araştırmanın amacı, kullanılan ölçüm araçları, geri bildirimler, araştırma sürecinde yer alan kişilerin rolleri ile ilgili olabildiği gibi katılımcının farkında olmadan araştırmaya dahil olması veya farkında olmadan ölçüm alınmasını da kapsamaktadır.

Tablo 1

Sieber, Iannuzzo ve Rodriguez’e göre (1995) Aldatma Türleri

1. Amaç hakkında yanlış/hatalı bilgilendirme	Araştırmanın gerçek amacının katılımcıdan gizlenmesi, amaç hakkında yanlış/hatalı bilgi verilmesi
2. Katılımcı ile ilgili yanlış/hatalı geri bildirim verme	Katılımcının kendisi ile ilgili (örn., kişilik, test/görev başarısı) yanlış/hatalı geri bildirimler verme
3. Diğerleri ile ilgili yanlış/hatalı geri bildirim verme	Araştırmada yer alan diğerlerine ilişkin yanlış/hatalı geri bildirimler verme
4. Katılım hakkında bilgi vermeme	Katılımcıyı bilgisi olmadan araştırmaya dahil etme
5. Ölçüm hakkında bilgi vermeme	Katılımcı farkında olmadan psikolojik veya fizyolojik ölçüm alınması
6. Roller hakkında yanlış/hatalı bilgi verme	Araştırma sürecine dahil olan diğer kişiler hakkında yanlış/hatalı bilgi verme (örn., araştırma asistanının katılımcı rolü ile çalışmaya dahil olması)
7. İki farklı çalışmaya katılma	Bir çalışmanın aşamalarını, farklı araştırmalar şeklinde katılımcıya sunma
8. Kullanılan ölçüm araçları hakkında yanlış/hatalı bilgi verme	Araştırmada kullanılan uyarıcılar ve ölçüm araçları ile ilgili katılımcıya yanlış/hatalı bilgi verme

Aldatmanın tanımlanmasında dikkat edilmesi gereken nokta, pek çok araştırmanın araştırma hakkındaki bilgileri katılımcılardan gizlemenin aldatmaya dahil olmadığını belirtmesidir. Hey (1998) gerçek bilgiyi gizlemek ile yanlış bilgi vermenin farklı durumlar olduğunu ve yalnızca katılımcıya çalışma ile ilgili sahte/yanlış bilgi vermenin aldatma olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Baumrind'e (1985) göre de araştırma hakkındaki tüm bilgileri katılımcılarla paylaşmak mümkün değildir. Bu nedenle çalışma sonunda ertelenmiş geri bildirim vermek aldatma kapsamında değerlendirilemez. Katılımcının araştırmanın gerçek amacını bildiği bir durumda araştırmaya katılmayacağını öngörerek, katılımını sağlamak için çalışma hakkında sahte bir bilgi kullanılıyorsa aldatmadan söz edilebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla pek çok araştırmacı tarafından yalnızca amaçlı olarak yanlış bilgi sunma aldatma olarak kabul edilmiş, ancak araştırmanın diğer süreçleri, hipotezleri, yöntemi gibi konularda gerçek bilgiyi gizleme aldatma olarak değerlendirilmemiştir.

Her ne kadar bazı araştırmacılar var olan bilgilerin gizlenmesini aldatma olarak değerlendirmese de bu yöntem ile gerçekteştirilen aldatma "pasif aldatma" olarak isimlendirilmektedir. Araştırmalarda kullanılan aldatma, yöntemine göre aktif veya pasif olarak gerçekteşebilir (Kimmel, 2004, s. 59). Aktif aldatmada açık bir şekilde katılımcıya araştırmanın amacı, araştırmacının kimliği, kullanılan materyaller gibi konularda yanlış bilgi verilir. Pasif aldatmada ise araştırmacı amaçlı olarak bazı bilgileri katılımcıdan gizler, araştırmanın amacı veya işlem basamakları ile ilgili bilgileri katılımcı ile paylaşmaz (Gross ve Fleeming, 1982; Kimmel ve ark., 2011).

Aldatma, sonuçları temelinde hafif aldatma (*mild deception*) ve şiddetli aldatma (*severe deception*) olmak üzere ikiye ayrılır (Toy ve ark., 1989). Hafif aldatma, katılımcıya zarar verme riskinin az olduğu ve araştırmanın amacı, içeriği gibi konularda yanlış bilgi verme veya bilgileri gizleme temelinde gerçekteşirken; şiddetli aldatmalar, katılımcının benliğine veya kişiliğine yönelik önemli konularda yanlış bilgi vermeyi içeren, katılımcıya zarar verme ihtimali yüksek olan aldatmalardır. şiddetli aldatmanın kaygı, travma gibi olumsuz sonuçları olabilir (Colson ve ark., 2015; Kimmel, 2004). Örneğin, katılımcının gerçekteşirdiği görevdeki performansına veya ölçek sonuçlarına göre benliği, kişiliği hakkında (Graham ve ark., 1990) sahte/olumsuz geri bildirim verme şiddetli bir aldatmadır ve katılımcının benlik değerine zarar verme konusunda ciddi riskleri barındırır (Riach ve Rich, 2004). Tepki zamanı veya bellek performansına yönelik bir geri bildirim ise genellikle katılımcının benliğine yönelik bir tehdit içermediğinden hafif

aldatmadır ve zarar verme ihtimalinin daha az olduğu düşünülür (Kimmel ve ark., 2011).

Colson ve arkadaşları (2015) öğrenci ve araştırmacı katılımcılarla yürüttükleri çalışmalarında katılımcılara bazı aldatma örnekleri sunmuşlardır. Aldatma örneklerinin arasında katılımcıları fiziksel veya psikolojik travmaya maruz bırakma, vaat edilen bir ödemeyi gerçekleştirilmeme, performansa ilişkin sahte geri bildirim verme, çalışmanın amacına ilişkin sahte/eksik bilgi verme ve gizli bir şekilde çalışmada anlaşmalı katılımcıların olması yer almaktadır. Hem Sieber ve arkadaşlarının (1995) hem de Colson ve arkadaşlarının (2015) sınıflandırmalarından yola çıkarak içeriğine, yöntemine, sonuçlarına göre aldatma yönteminin farklı şekillerde kullanılabileceğini söyleyebiliriz.

Psikoloji Araştırmalarında Aldatmanın Kullanım Sıklığı

Aldatma özellikle sosyal psikoloji kapsamında yürütülen çalışmalarda sıklıkla kullanılır. Uyuma, nedensel yüklenme, sosyal ikilem, sosyal istenirlik konularında yürütülen pek çok çalışma aldatma içermektedir ve bu çalışmalar aldatmanın olası etkileri üzerinden değerlendirilmiştir (örn., Allen, 1983; Wiener ve Erker, 1986). Dergi editörlerine, sosyal psikolojide dönüm noktası olarak gördükleri çalışmalar sorulduğunda, en sık bahsi geçen beş çalışmanın aldatma kullanılarak yürütülen laboratuvar çalışmaları olduğu görülmüştür (Diamond ve Morton, 1978). Bu çalışmalar hem bilimsel birikime katkı sağlamış hem de aldatma yönteminin kullanılmasıyla “zarar vermeme” ilkesinin nasıl esnetildiğine ilişkin örnek oluşturmuşlardır. Yürütülen araştırmaların raporlanması, aldatma yönteminin katılımcılar için zararlarına dikkat çekmiş ve 1960’lardan itibaren aldatma kullanımına yönelik tartışmaların artmasına neden olmuştur (Kimmel, 2004).

Nicks ve arkadaşları (1997), 1924-1994 yılları arasında psikoloji araştırmalarında aldatma kullanım sıklığını incelemişlerdir. Kişilik ve sosyal psikoloji alanındaki dergileri inceleyen araştırmacılar çalışmalarda aldatma kullanımının 1930’lardan önce oldukça nadir olduğunu, 1950-1970 yılları arasında en yoğun kullanımın görüldüğünü, 1980’lerden itibaren ise geçmişe oranla daha az kullanıldığını rapor etmişlerdir. 1960’larda %20 olan aldatma kullanım sıklığı 1970’lerde %70’e yükselmiştir (Adair ve ark., 1983 Vitelli, 1998). Hertwig ve Ortmann ise (2008), 2002 yılında inceledikleri bir sosyal psikoloji dergisinde yayımlanan (Journal of Experimental Social Psychology, JESP) 117 çalışmanın 63’ünde aldatma yönteminin kullanıldığını rapor etmişlerdir. 1996 yılında %42 olan bu oran (Epley ve Huff, 1998), 2002 yılında %53’e yükselmiştir.

Psikoloji Araştırmalarında Aldatma Neden Kullanılır?

Psikoloji alanında yürütölen çalışmalarda aldatma yöntemine başvurulmasının en temel sebebi çalışılan konuların içeriğinin ve karmaşıklığının zamana bağlı olarak değişmesidir. Duyum, algı, öğrenme gibi süreçleri çalışırken araştırmacıların kontrol sağlamaları görece daha kolay iken zamanla tutum ve motivasyon gibi daha karmaşık süreçlerin çalışılması, araştırmacıların kontrol konusunda daha titiz önlemler almalarını gerektirmiştir. Aldatma, bu önlemlerden biridir (Seeman, 1969). Katılımcıların anlık tepkilerini belirleyebilmek ve deney sürecinde sosyal istenir cevaplar vermesinin önüne geçebilmek amacıyla deneylerde hazırlıksız yakalandıkları aldatma yöntemi araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Katılımcının çalışmanın gerçek amacını bilmesi, amaca uygun davranmasına neden olabileceği için bazı çalışmalarda istenilen sonuca ulaşmak amacıyla aldatma kullanmak tercihten öte bir zorunluluk olarak değerlendirilmiştir (Cook ve Yamagashi, 2008).

Aldatma yöntemine neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamak üzere Kitty Genevese vakası üzerinden yürütölen yardım etme çalışmalarını ele alalım. Bu alışmalar, sosyal istenirliğin söz konusu olabileceği olumlu sosyal davranış araştırmalarında aldatmanın adeta bir zorunluluk olduğunu göstermektedir. 28 yaşındaki Kitty Genevese 1964 yılında New York'ta evinin önünde saldırıya uğrar. Çevredeki apartmanlarda Kitty'nin yardım çığlıklarını duyan en az 38 kişi olmasına rağmen hiçbiri ne yardıma gitmiş ne de polisi aramış, dolaylı yoldan da olsa cinayete seyirci kalmışlardır. Cinayet sonrasında polis tarafından yapılan sorgulamalarda seyirci kalan 38 kişi "muhakkak birileri polisi aramıştır!" diye düşündüklerini dile getirmişlerdir. Olaya şahit olanların yardım etme konusundaki isteksizliklerinin sebeplerinin neler olabileceği tartışılırken Darley ve Latane (1968) kişi sayısı çok olduğu için kimsenin yardım etmediğini, olaya 1-2 kişi tanık olsaydı yardım edileceğini öne sürerek bir araştırma tasarlamışlardır. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerine ayrı ayrı odalarda üniversite hayatı ve bireysel problemlerle ilgili bir mülakata girdikleri söylenmiştir. Bir koşulda katılımcılara mülakata tek başına alındıkları, diğer koşullarda ise iki veya dört diğer öğrenci ile birlikte mülakata girdikleri bilgisi verilmiştir. Mülakat sırasında katılımcıların dışarıdan birinin ağladığı, boğucu sesler çıkardığı ve yardım talep ettiği sesler duymaları sağlanmıştır. Bu aslında yalnızca bir ses kayıdır. Deney sonunda mülakata alınan kişi sayısı arttığça (mülakata tek başına girmek veya iki/dört kişi ile birlikte girmek) yardım etme sıklığının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Deney sonunda araştırmanın amacını ve bu deneyde neden aldatma

kullanıldığını açıklayan araştırmacılar, katılımcıların deneyi ilgi çekici olarak değerlendirdiklerini, gelecekte benzer araştırmalara katılmak istediklerini rapor etmişlerdir (Darley ve Latane, 1968).

Bu çalışmada katılımcılara, araştırmanın amacı ve işlem basamakları hakkında önceden bilgi verildiği bir senaryoyu düşünecek olursak, katılımcıların anlık tepkilerini incelemenin imkânsız olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle yardım etme gibi konularda katılımcıların olumlu ve sosyal istenir yanıtlar vermelerini engellemek ve sosyal gerçekliğe yakın sonuçlar elde edebilmek için psikoloji araştırmalarında sıklıkla aldatma kullanılmaktadır (Orne, 1962; Weber ve Cook, 1972). Bu sayede araştırmacının deney ortamını kontrol etmesi ve kendiliğinden ortaya çıkan davranışı inceleyebilmesi daha mümkün hale gelmektedir. Aldatma, geçerli sebeplerle birlikte araştırmalarda sıklıkla kullanılıyor olsa da aynı zamanda etik, yöntem ve meslek itibarı ile ilgili içerdiği riskler nedeniyle eleştirilmektedir.

Aldatma Kullanımına İlişkin Endişeler

Bilimsel araştırmalarda sıklıkla kullanılan aldatma pek çok soru işaretini de barındırmaktadır. Örneğin Kelman (1967) psikoloji araştırmalarında aldatma kullanımını meslek itibarı ile ilgili önemli riskleri barındırdığı için eleştirmiştir. Aldatma kullanımının hem mesleğe hem de bilimsel araştırmalara yönelik bir güven kaybına sebep olabileceği düşünülmektedir (Baumrind, 1964; Kelman, 1967). Bilimsel araştırmalara, bilim insanlarına ve psikologlara güvenin azalması endişesinin yanı sıra aldatma kullanımı etik ve yöntem ile ilgili de bazı endişeleri gündeme getirmektedir. Bu bölümde ele alınacak olan etik ve yönetime ilişkin endişeler aldatma kullanılan her bilimsel araştırma için geçerli olmayabilir. Ancak alanyazında yer alan pek çok eleştiri ve endişe okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır. Böylece olası olumsuz sonuçlara dikkat çekilerek araştırmacıların ne gibi önlemler alabileceklerine yer verilmiştir.

Etik Endişeler

Aldatma kullanımına ilişkin etik endişelerin geçmişi İkinci Dünya Savaşı sırasındaki etik olmayan bilimsel çalışmalara dayanmaktadır. Aldatma kullanılan ve katılımcılara zarar veren çalışmalar savaş dönemlerinde sıklıkla yürütülmüştür. İkinci Dünya Savaşı döneminde bilim insanları tarafından yürütölen deneylerde de genellikle katılımcılar çalışmaların amacı, içeriği veya olası sonuçları hakkında bilgilendirilmemişlerdir. Bu nedenle 1946-1949 yılları arasında yürütölen Nuremberg davaları sırasında insan

katılımcılarla yürütölen araştırmalar için “Nuremberg Kodu” oluşturulmuştur. Alınan bu kararda gönöllü katılım, çalışma hakkında detaylı bilginin katılımcıya sağlanmasının ve hiçbir koşulda katılımcıya fiziksel veya psikolojik zarar verilmemesinin araştırmacının sorumluluğunda olduğu vurgulanmıştır (Schuler, 1982).

Psikoloji alanında aldatma kullanımı üzerine etik endişelerin büyük bir çoğunluğu Milgram’ın deneyleri örnekle gösterilerek tartışılmaktadır. Stanley Milgram, İkinci Dünya Savaşı sonrasında merak edilen insanların otoriteye niçin boyun eğdikleri ve otorite tarafından verilen emirlere neden karşı koyamadıkları sorularına cevap aramıştır. Deneye katılımcı bulmak amacıyla gazeteye verilen ilanda yürütölecek çalışmaların amacı “cezanın uyma sürecindeki rolünü incelemek” şeklinde belirtilmiştir. Deneye gelen katılımcılara bir öğretmen, bir de öğrenci rolü olduğu ve kimin hangi rolde olacağının rastgele belirleneceği bilgisi verilmiştir. Oysa deney, tüm katılımcıların öğretmen rolünde olacakları şekilde planlanmıştır. Deney süresince öğretmen rolündeki katılımcıların görevi öğrencilere kelime çiftlerini öğretmek, yanlış cevaplar karşılığında öğrenciye şiddeti 15 volt ile başlayan ve her yanlış cevapta şiddeti 15 volt artacak şekilde elektrik şoku vermektir. Aslında deney ekibinde yer alan ancak öğrenci rolündeymiş gibi davranan anlaşmalık katılımcı her çok uygulamasından sonra acı çektiğini belli eden sesler çıkarılmıştır. Öğretmen rolündeki katılımcı çok verme konusunda çekimser davrandığında ise yanında gözlemci rolü ile yer alan ve aslında otoriteyi temsil eden araştırmacı deneye devam etmesi ve başka bir seçeneğin mümkün olmadığı konusunda katılımcıya yönergeler vermiştir. Elektrik şoku uygulamaktan rahatsız olan katılımcılar stres, korku, kaygı tepkileri göstermiş olsalar da katılımcıların büyük çoğunluğu otoriteye itaat ederek emirleri yerine getirmişlerdir (Milgram, 1974).

Bu deneyin pek çok aşamasında (örn., çalışmanın asıl amacı, işlem basamakları, araştırmacının rolü) aldatma kullanılmıştır. Baumrind (1985) Milgram’ın çalışmasını aldatmaya bağlı etik ihlaller üzerinden eleştirmiştir. Yazara göre laboratuvar koşulları itaat, uyma gibi kavramların çalışılmasına uygun değildir. Çalışmaların doğası gereği laboratuvarda otorite, araştırmacıdır. Katılımcı için laboratuvar yeni ve yabancı bir ortamdır. Bu nedenle katılımcının kaygılanması ve pasif bir şekilde araştırmacının sunduğu yönergeye uygun davranması şaşırtıcı değildir. Buna ek olarak, Baumrind, deneyde katılımcıların iyi oluşlarının yeterince gözetilmediğine değinmiştir. Milgram deney sırasında oluşan stres tepkilerinin deney sonunda katılımcı laboratuvardan ayrılırken dağıldığını rapor etmiş olsa da buna dair güçlü kanıtlar yoktur.

Araştırmalarda aldatma kullanımı genellikle etik bir ikilemi barındırır (Kimmel, 2012). Doğruluk ve dürüstlük psikoloji biliminin tüm süreçlerinde takip edilmesi gereken bir ilkedir. Nitekim Türk Psikologlar Derneği (TPD) Etik Yönetmeliğinde de “*Psikolog hizmet verdiği kişileri yanıltmaktan, kandırmaktan, aldatarak zarar vermekten ya da bilerek doğruları gizlemekten kaçınır. Verdiği sözleri tutmaya çalışır ve gerçek dışı belirsiz vaatlerde bulunmaz. Psikolog araştırma, eğitim ve uygulamada dürüstlüğü sağlamak için çalışır.*” ifadeleri yer almaktadır (TPD, 2018, s.7). Bununla birlikte psikoloji bilimi, araştırmalar yoluyla bilimsel birikime katkı sağlamayı amaçlar ve bu durum bazen aldatma kullanımını gerekli kılar. Bu noktada araştırmacının aldatma yönteminin sağlayacağı bilimsel değer ile aldatmanın sonuçları ve olası riskleri arasındaki dengeyi sağladığından emin olması gerekir. Baumrind’e (1985) göre Milgram yürüttüğü deneylerde, sağlanacak bilimsel fayda ile katılımcıya verilebilecek zarar arasındaki dengeyi sağlayamamıştır. Her ne kadar Milgram katılımcılara çalışma sonrası bilgilendirme yapmış olsa da Baumrind bu bilgilendirmenin kaygı, travma gibi aldatmanın olası zararlı etkilerini ortadan kaldırmak için yeterli olmadığını savunmuştur.

Bir araştırmada katılımcıların fiziksel veya psikolojik zarar görmesi riski en önemli etik endişelerdendir. Üstelik deney sürecinde psikolojik zararın tespit edilmesi fiziksel zararın tespitine göre çok daha zordur. Çalışmalarda genellikle deney sonunda katılımcıya yöneltilen sorular aracılığıyla herhangi bir zararın söz konusu olup olmadığı incelenir. Ancak öz bildirim temelli bu soruların gerçek zararı hangi ölçüde belirleyebildiği tartışılmaktadır. Örneğin bu süreçte bilişsel çelişki devreye girebilir veya ‘iyi katılımcı’ olmak amacıyla çalışma kaynaklı zarar araştırmacıya yansıtılmayabilir (Baumrind, 1985).

Aldatma, her çalışmada Milgram’ın deneylerinde olduğu gibi olumsuz sonuçları olabilecek düzeyde kullanılmamaktadır. Bununla birlikte hafif düzeylerde değerlendirilen bir aldatma da katılımcıya zarar verebilir. Örneğin performansla ilişkin bir çalışmada sahte olumsuz geri bildirim almak katılımcının kendisini yetersiz hissetmesine, benlik değerinin zarar görmesine sebep olabilir (Oczak ve Niedźwieńska, 2007). Ayrıca gerçek amacını bilmediği bir çalışmaya katılmış olmak, çalışmanın amacını sonradan öğrenmek katılımcıların özerklikleri konusunda kendilerini kötü hissetmelerine de neden olabilir (Baumrind, 1985). Dolayısıyla aldatma kullanılan çalışmalarda katılımcıların zarar görme riski araştırmacı tarafından daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Yönteme İlişkin Endişeler

Aldatma kullanımı ile ilgili soru işaretleri yalnızca etik ile değil aynı zamanda yöntemle de ilgilidir. Araştırmalarda yer alan katılımcılar her ne kadar pasif bir rolde değerlendirilseler de deneyle ilgili süreçleri yorumlayan, analiz eden aktif aktörlerdir (Kruglanski, 1975). Bu nedenle katıldıkları çalışmalarda aldatma kullanılabileceği bilgisi bir beklenti oluşturabilir, bu beklenti katılımcıların davranış ve tepkilerini etkileyebilir. Araştırmalara şüphle ile katılan bir katılımcı cevaplarını ve tepkilerini kendisinden beklendiğini düşündüğü şekilde düzenleyebilir (Orne, 1962).

Psikoloji çalışmalarında aldatma kullanımına ilişkin yöntemsel eleştirilerin büyük bir çoğunluğu deneysel iktisat alanı tarafından yöneltilmektedir. Deneysel iktisat alanı aldatma kullanımına ilişkin psikoloji bilimine göre daha katı bir tutum sergilemektedir. Öyle ki ilgili alanda yayımlanan bazı prestijli dergilerin (örn., *Experimental Economics*, *Journal of Economic Behavior and Organization*) aldatma kullanılarak yürütölen çalışmaları yayınlamama konusunda esnetilemez politikaları bulunmaktadır (Colson ve ark., 2015). Hey (1991) psikoloji çalışmalarının aldatma sebebi ile kötü bir ünü olduğunu iddia ederek aynı sorunu yaşamamaları için iktisat alanındaki araştırmacıları aldatma kullanmamaları konusunda uyarılmıştır. Her ne kadar psikoloji alanında yürütölen çalışmalarda aldatma kullanılması eleştirilse de deneysel iktisat alanında yürütölen çalışmalarda da aldatma yöntemi kullanılır. Bu çalışmalarda genellikle katılımcılardan ekonomi temelli karar verme üzerine bir oyun oynamaları istenir ve katılımcıya oyundaki partneri veya diğer katılımcılarla ilgili sahte bilgi verilir. Oyunu diğer insan katılımcılarla birlikte oynayacağı bilgisi paylaşılan katılımcı aslında bilgisayara karşı oynuyor olabilir veya oyundaki partnerinin kişisel özellikleri ve verdiği kararlarla ilgili sahte bilgi paylaşılabilir (örn., Blount, 1995; Gibbons ve Van Boven, 2001; Weimann, 1994). Bu şekilde aldatma kullanılarak katılımcının kararı, davranışı veya tepkisi incelenir.

Etik endişeler söz konusu olsa da (Barrera ve Simpson, 2012) sosyal bilimler kapsamında yürütölen çalışmalarda aldatma, daha çok yönteme ilişkin endişelerle istenmez. Buradaki en büyük endişeyi katılımcı havuzunun zarar görmesi ihtimali oluşturur. Katılımcısı olduğu bir çalışmada aldatma kullanıldığını öğrenen katılımcının sonraki çalışmalarda da aldatma kullanılacağına yönelik bir beklentisi olabileceği ve bu beklentinin katılımcının sonraki çalışmalardaki tercihlerini doğrudan etkileyebileceği düşünölmöler (Epley ve Huff, 1998). Öğrenci katılımcılarla yürütölen çalışmalarda bu endişenin gerçeğe dönüşme olasılığının daha yüksek olduğu söylenilebilir (Davis ve Holt, 1992). Bu-

nunla birlikte bireysel katılımın dışında, çalışmalarda aldatma kullanıldığına dair medya veya paylaşılan deneyimler aracılığıyla katılımcılarda genel bir farkındalık oluşabilir (Lindsay ve Holden, 1987). Bu genel farkındalık, psikoloji birinci sınıf öğrencilerinin naif katılımcılar olduklarına inanılması konusunda da bir şüphe oluşturur. Bu nedenle aldatma kullanımı doğrudan veya dolaylı olarak araştırmacılara yönelik güveni azaltarak, araştırmacıların laboratuvarındaki kontrollerini kaybetmelerine sebep olabilir.

Aldatma kullanımının katılımcılarda şüphe uyandırdığını ve bu şüphenin verilen kararlar üzerinde etkili olduğunu belirten Ortmann ve Hertwing (2002) inceledikleri psikoloji çalışmalarında aldatmanın doğrudan etkisine kanıt bulmuş olsalar da katılımcı havuzunun zarar görmesi gibi dolaylı bir etkiden bahsetmemişlerdir. Sosyal psikoloji alanındaki uyma çalışmalarını incelediklerinde ise aldatma kullanımına yönelik şüpheleri olan katılımcıların daha az uyma davranışı sergilediklerini rapor etmişlerdir (Hertwig ve Ortmann, 2008). Dolayısıyla, aldatılma şüphesi görüldüğü üzere çalışma sonuçlarına etki etmektedir, ancak katılımcıların bundan sonraki çalışmalarda da aldatılma beklentisine gireceğine, diğer bir ifadeyle aldatmanın katılımcı havuzuna zarar vereceğine dair kesin bir çıkarım yapılması için daha çok çalışmaya ihtiyaç vardır.

MacCoun ve Kerr'in (1987) yürüttükleri sahte bir jüri çalışması aldatmanın davranış üzerinde etkisi olduğunu göstermiştir. Sahte jüri çalışması sırasında katılımcılardan biri gerçek bir epilepsi nöbeti geçirir. Katılımcıların pek çoğu bu durumun deneyin bir parçası olduğunu düşündüklerini ve epilepsi nöbetine ilişkin şüpheleri olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca sağlık görevlileri geldikten sonra dahi bazı katılımcılar şüphelenmeye devam etmişlerdir. Bu şüphe katılımcıların, epilepsi nöbeti geçiren katılımcıya yardım edip etmeme davranışlarını etkilemiştir. Dolayısıyla aldatmanın davranış üzerinde bir etkisinin olmadığını söylemek hatalı veya eksik bir değerlendirme olabilir.

Tüm bu eleştiriler aldatma kullanılan çalışmaların iç ve dış geçerliği hakkındaki endişelere işaret etmektedir. Galang (2018) Açık Bilim Hareketi (2015) kapsamında elde edilen verileri kullanarak aldatma içeren ve aldatma içermeyen deneylerin tekrarlanabilirlik başarılarını karşılaştırmıştır. Yaklaşık 100 çalışmanın verisini inceleyen araştırmacı, aldatma kullanılan çalışmaların tekrar aşamalarında oldukça düşük etki büyüklükleri ile karşılaştıklarını, dolayısıyla aldatma kullanılan çalışmaların daha az tekrarlanabilir olduğunu rapor etmiştir. Tekrarlanabilirlik krizi her ne kadar aldatma kullanımından bağımsız bir şekilde psikoloji araştırmalarını kapsıyor olsa da aldatma kullanılan çalışma-

larda daha önemli bir soruna dönüşebilmektedir. Nitekim Galang'ın (2018) raporuna göre, sosyal psikoloji ile karşılaştırıldığında daha az aldatma kullanılan bilişsel psikoloji çalışmalarında benzer bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla aldatma, talep özelliklerinin etkisiyle tekrarlanabilir çalışmalar yürütülmesini engelliyor olabilir (Nichols ve Edlund, 2015). Kasıtlı olmasa da deneyi yürüten araştırmanın sözlü veya davranışsal bazı ipuçları, hipotezlerini destekleyecek veriler elde etmesini sağlıyor olabilir (Gilder ve Heerey, 2018). Araştırmacı ve katılımcı arasındaki deney öncesi etkileşimin kendisi bir hazırlama etkisine dönüşerek katılımcının tepkilerini ve yanıtlarını etkileyebilir. Bu olasılık, aldatma kullanılmayan çalışmalarda da söz konusu olabilmektedir. Ancak aldatmanın daha sık kullanıldığı çalışmalardaki düşük tekrarlanabilirlik oranları, aldatma yöntemine ilişkin soru işaretlerini akla getirmektedir.

Öte yandan aldatmanın davranış üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu gösteren çalışmalar, ileri istatistiksel analizlerle yeniden incelendiğinde ve çalışmalardaki yöntemsel soru işaretleri giderildiğinde, aldatmanın davranış üzerindeki etkisinin ortadan kalktığı görülmektedir. Jamison ve arkadaşları (2008) karar verme üzerine aldatma kullanarak yürüttükleri çalışmalarında aldatma koşulundaki katılımcıların kontrol koşulundaki katılımcılara kıyasla, üç hafta sonraki tekrar çalışmasına katılma oranlarının daha az olduğunu ve riskten kaçınma görevinde verdikleri kararların daha tutarsız olduğunu rapor etmişler ve bulguları aldatmanın davranışı etkilediği şeklinde yorumlamışlardır. Ancak tüm koşullardaki toplam katılımcıların yaklaşık %40'ı tekrar çalışmasına katılmamıştır. Ayrıca deneyin karmaşık bir tasarımda olması, karar verme süreçlerinde risk ve kazançlar arasındaki büyük eşitsizliklerin söz konusu olması nedeniyle davranış üzerindeki değişikliğin aldatma etkisinden mi yoksa deney tasarımından mı kaynaklandığı ayırt edilememektedir. Barrera ve Simpson (2012) tüm bu eksiklikleri gidermek ve olası Tip I hatayı ortadan kaldırmak amacıyla Jamison ve arkadaşlarının (2008) araştırmasını tekrarlamış ve sonuç olarak aldatmanın deneysel sonuçların geçerliğini etkilemediğini rapor etmişlerdir.

Benzer olarak Krasnow ve arkadaşları da (2019) çalışmalarında, aldatma deneyiminin katılımcıların şüphelerini etkilemediğini rapor etmişlerdir. Aldatma kullanılan ve kullanılmayan çalışmalarda farklı bulguların elde edildiğini gösteren bir meta-analizi (bkz. Gerlach ve ark., 2019) incelediklerinde, elde edilen farklılığın aldatmadan kaynaklandığını söylemek için yeterli veriye sahip olmadıklarını, zira meta-analizde yer alan çalışmalarda (iki çalışma hariç) katılımcıların aldatılma şüphelerine ilişkin bir öl-

çüm alınmadığını gözlemlemişlerdir. Bu nedenle araştırmacılara göre bulgular arasındaki farklılığın aldatma dışındaki başka faktörlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusunda çıkarım yapılmamalıdır. Yakın bir tarihte, iki binden fazla katılımcının yer aldığı bir kitle kaynak çalışmasında (crowdsourced data), çalışmanın amacı hakkında eksik/yanlış bilgi vermenin katılımcıların davranışlarını etkilemediğini göstermektedir (Rahwan ve ark., 2022). İktisat alanında çalışan Bonetti de (1998) psikoloji çalışmalarını inceleyerek aldatmanın davranış üzerindeki etkisinin araştırmacılarının iddia ettiği düzeylerde olmadığını belirtmiş ve iktisat çalışmalarında da belirli ölçütlere dikkat edilerek aldatma kullanılabileceğini savunmuştur.

Aldatmanın Olası Olumsuz Etkilerine İlişkin Çözüm Önerileri

Bir önceki başlıkta, psikoloji ve deneysel iktisat alanındaki araştırmacıların aldatma kullanımı ile ilgili etik ve yönteme ilişkin endişeleri özetlenmiştir. Bu endişeler her bir çalışma için benzer bir şiddette söz konusu olmasa da aldatma yöntemini kullanacak olan araştırmacıların bu endişeleri göz önünde bulundurmaları, olası olumsuz etkilerin engellenmesi için faydalı olacaktır. Bu bölümde aldatma kullanılan araştırmaların planlanması, yürütülmesi ve sonrasındaki süreçte uygulamaya yönelik önerilere yer verilecektir.

Pek çok araştırmacı, alternatifinin olduğu sürece (örn., doğal gözlem, saha çalışmaları, rol yapma) çalışmalarda aldatma kullanımının gereksiz olduğunu (Baumrind, 1985) ve araştırmacıların aldatma kullanmak yerine diğer alternatiflere yönelmeleri gerektiğini savunmaktadır (Geller, 1982). Ancak bazı çalışmalar konusu veya içeriği gereği aldatma kullanılmadan yürütülemez (Cook ve Yamagashi, 2008). Bu noktada ilk aşama olarak meslek örgütlerinin sunduğu etik kurallardan yararlanılması önerilmektedir. Amerikan Siyaset Bilimi Derneği (APSA), Amerikan Sosyoloji Derneği (ASA), Amerikan Antropoloji Derneği (AAA) gibi dernekler, araştırmaların yürütülmesinde yol göstermesi ve rehberlik etmesi için araştırmacılara etik kodlar sunar. Psikoloji alanında yürütülen bilimsel araştırmalarda ise Amerikan Psikoloji Birliği'nin (APA) etik kodları göz önünde bulundurulur. Bu kodlar etik standartlara uygun araştırma yürütme konusunda araştırmacılara yol gösterir, yapılması uygun olan ve yasaklanan uygulamalar konusunda araştırmacıları bilgilendirir (Kitchener ve Kitchener, 2009). Amerikan Psikologlar Derneği'nin, araştırmalarda aldatma kullanımını sınırlandırmak için belirlediği standartlar (Standart 8.07) şu şekildedir:

1) alışmanın gelecekte bilim, eğitim veya uygulama alanında önemli katkıları olmalıdır ve ilgili çalışmanın aldatma kullanılmadan yapılmasının mümkün olmadığı gösterilmelidir. 2) Aldatma fiziksel acı veya duygusal strese neden olmamalıdır. 3) alışmada aldatma kullanıldığına dair bilgi katılımcılara mümkün olduğunca erken verilmelidir. En geç veri toplama süreci sonunda veya tercihen katılım sonrasında deneysel işlem ve aldatma konusunda katılımcı bilgilendirilmeli ve isterse kendi verilerini geri çekebilme hakkı konusunda da desteklenmelidir (APA, 2002).

Bununla birlikte meslek örgütlerinin etik kodlarının derslerde de kapsamlı bir şekilde ele alınması ve geleceğin araştırmacıları olacak olan öğrencilerle paylaşılması/tartışılması gerekmektedir. Korn (1984) “Psikolojiye Giriş” ve “Sosyal Psikoloji” ders kitaplarını inceleyerek bu kitapların etik ile ilgili konularda bilgilendirici olup olmadığını araştırmıştır. Kitaplarda temel etik ilkelere ilişkin açıklamalar bulunsa da alternatif araştırma yöntemleri, katılımcı olarak öğrencilerin hak ve sorumlulukları gibi konuların tartışılmadığı görülmüştür. Araştırma odaklı psikoloji ders kitaplarında da ele alınan etik endişelerde zarar vermeme ilkesine yoğunlaşmış, aldatma ve katılımcının araştırma sonrasında bilgilendirilmesi gibi konulara yeterince yer verilmediği görülmüştür (Adair ve ark., 1983). Bu nedenle Korn, kitaplardaki eksikliklerin ders sorumluları tarafından giderilmesini önermiştir. Ders sorumlularına derslerinde araştırma etiğine ilişkin tartışmaları daha somut bir zeminde ele alarak ve aldatma yönteminin kullanıldığı araştırmalara yönelik tartışma ortamları oluşturarak öğrencilerin etik meselelere ilişkin farkındalıklarını desteklemelerini önermiştir. Günümüzde hem Türk Psikologlar Derneği'nin hem de Amerikan Psikoloji Birliği'nin psikologlar için meslek etiği ve psikoloji çalışmalarındaki etik konuları ele alan yönergeleri dahilinde aldatma kavramının geçmiş oranla daha fazla görünür olduğu tahmin edilmektedir.

Pittenger (2002) araştırmalarda aldatmanın kullanılabileceğini ancak katılımcıların özerklik haklarının bilgilendirilmiş/aydınlatılmış onamlar aracılığıyla korunmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Pittenger'e göre, hem içerik hem de katılımcıya verebileceği riskleri temel alan, kapsamlı bir aldatma tanımının yapılması gerekmektedir. Araştırmacılar yayınlarında aldatma yöntemini neden ve nasıl kullandıklarını, katılımcının maruz kalabileceği olası zararları engellemek için neler yapıldığını paylaşıka hem etik hem de yöntem konusunda faydalı araştırmaların sayısının artacağını belirtmiştir. Hakem ve dergi editörleri de bu süreçte önemli bir role sahiptirler (Miller ve Rosenstein, 2002). Bu nedenle aldatma kullanılan araştırmaların

raporlanması sürecinde aldatma kullanımına ilişkin detaylı bilgilerin araştırmacılardan istenmesinin Őeffaflığı arttıracığı düşünölmektedir (Miller ve Kaptchuk, 2008).

Wendler ve Miller (2004) aldatma kullanımının gerekli olduğu çalışmalarda katılımcılara “*Bu çalışmanın bazı aşamalarında size araştırmacı tarafından kasıtlı olarak yanlış bilgi verilecektir veya kasıtlı olarak çalışma hakkındaki bazı bilgiler sizden gizlenecektir. Çalışmanın yürütölmesi için bu gereklidir. Bağımsız bir etik paneli bu çalışmanın risklerini ve faydalarını değerlendirmiştir. Katılımınız sonunda araştırmacı tarafından yanlış veya eksik sunulan bilgiler size açıklanacaktır.*” Şeklinde bilgi verilebileceğini açıklamışlardır. Bu tür bir bilgilendirmenin katılımı kabul etme oranını düşürebilecek olsa da hem katılımcının özerkliğine saygı duyma hem de aldatmanın meydana getirebileceği yöntemsel ve etik endişeleri azaltma konusunda faydalı olacağı düşünölmektedir.

Kimme ve arkadaşları (2011, ss. 239-242) aldatma kullanımıyla ilgili bazı uyarılarda bulunmuştur: Araştırmacılara göre alternatifi olduğu sürece aldatma kullanılmamalı, ‘son are’ olarak aldatmaya başvurulmalıdır. Bilgilendirilmiş onam formlarında sosyal bilim araştırmalarında sıklıkla aldatma kullanılabileceği bilgisi yer almalıdır. Araştırmacı aldatmanın olası risklerine karşı dikkatli olmalıdır, asla riskin yüksek olduğu veya kendilerinin katılmak istemeyecekleri çalışmalara başkalarının katılımalarını da desteklememeleri gerekir. Bununla birlikte Hilbig ve arkadaşları (2021) hangi durumlarda aldatma kullanımının son are olduğuna karar vermenin oldukça yoruma açık ve esnetilebilir olduğunu belirtmişlerdir. Aldatma kullanılarak yürütölen çalışmaların %82’sinde tercih edilebilecek alternatifler olmasına rağmen araştırmacılar tarafından tercih edilmediği görölmüştür. Zaman veya para tasarrufu sağlaması sebebiyle araştırmacılar ilk aşamada aldatma kullanımına başvurabilmektedir. Meslek örgütlerinin de önerdiği gibi aldatma kullanımı tercih edilmeden önce diğer alternatiflerin üzerine yeterince zaman ayrılıp ayrılmadığı konusunda araştırmacıların kendilerini sorgulamaları gerekmektedir.

Olson ve Raz (2021) bilimsel araştırmalarda aldatma kullanımının kaçınılmaz olduğunu, ancak çalışmanın geçerliğini tehlikeye atmamak için etkili bir Şekilde kullanılması gerektiği konusunda araştırmacıları uyarımlardır. Bir çalışmanın yalnızca bir aşamasında kullanılan şiddetli aldatmanın katılımcıların çalışma hakkında şüphelenmelerine neden olabileceğini ve bu nedenle birden çok aşamada, fark edilmesi zor, hafif

şiddette aldatma kullanımının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Paravan öykü, sahte materyal, sahte geri bildirim, anlaşmalı katılımcılar ile araştırmalarda başarılı bir şekilde aldatma kullanılabileceğini önermişlerdir.

Deneysel psikoloji araştırmalarında çevrimiçi veri toplamanın avantaj ve dezavantajlarını değerlendiren Oktay (2022) ise deney sonunda katılımcıların yorgun olabileceğini ve bu nedenle yazılı olarak sunulan bilgilendirilmiş onamın okunmayabileceğini belirtmiştir. Bu ihtimal sebebiyle çalışmada aldatma kullanıldığına ilişkin kısa bir video ile katılımcıların bilgilendirilmesi gerektiğini önermiştir.

Tartışma

Bu çalışmada psikoloji araştırmalarındaki aldatma kullanımı ele alınmıştır. Aldatmanın neden kullanıldığı, kullanılmasının hangi riskleri barındırdığı ve olası sorunları önlemek için araştırmacılar tarafından hangi önlemlerin alınabileceği özetlenmiştir. Günümüzde aldatmanın, bilimsel araştırma sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülürse etik veya yöntemle ilgili endişeleri okuyucuya aktarmanın bir ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Tüm tartışma bulguları birlikte değerlendirildiğinde, etik ve yöntemsel endişelerin daima göz önünde bulundurularak, gerekli görüldüğu durumlarda aldatma yönteminin kullanılabilmesi, çalışmadan elde edilecek bilimsel verinin değeri ile katılımcılara veya topluma yönelik olası riskler arasındaki dengenin iyi analiz edilmesi gerektiği vurgulanabilir. Aldatma kullanılan her araştırma bazı riskleri barındırır da katılım sonrası bilgilendirme gibi etik standartlar çerçevesinde yürütölen araştırmaların, katılımcı için çok yüksek seviyede risk içermediği düşünölmektedir (Boynton ve ark.,2013).

Ölkemizdeki uygulamalardan da yola çıkarak özellikle psikoloji alanında, imkanların sağlanabildiği ölçüde henüz lisans eğitimi sırasında pek çok öğrenci laboratuvarlarda kendi çalışmalarını veya yardımcılığını yaptıkları çalışmalarını yürötmektedir. Araştırmada etik ve özellikle aldatma kullanımı ile ilgili standartların net olmaması hem öğrenciler hem de katılımcılar için risk anlamına gelebilir. Bilimsel araştırmalarda sıklıkla aldatma kullanılıyor olsa da ‐lisans veya lisansüstü eğitim döneminde aldatma yöntemi üzerine yeterince tartışılıyor mu?‑ sorusu akla gelmektedir. Aldatma kullanımı bir laboratuvar geleneği ve nesilden nesile aktarılan örtük normlar olarak değerlendirilmektedir (Galang, 2018). Üstelik aldatma kullanımına ilişkin standartların olup olmadı-

ğı yeterince açık değildir. Bu nedenle ulaşılabilir ve somut yönergelerin hazırlanmasının yürütücüler için işlevsel olabileceği düşünülmektedir.

Bu derlemede her ne kadar aldatma kullanımına ilişkin tartışmalar aktarılmaya çalışılsa da bazı sınırlılıklar söz konusudur. Çalışma boyunca ağırlıklı olarak sosyal psikoloji araştırmalarına odaklanılmış ve deneysel psikoloji, klinik psikoloji gibi alt alanlardaki çalışmalara yer verilmemiştir. Psikolojinin tüm alt alanlarında aldatma kullanımının etik ve yöntemle ilişkili sonuçlarının ve alt alanlar arasındaki karşılaştırmaların gelecek çalışmalarda ele alınması gerekmektedir. Mevcut derlemenin bir diğer sınırlılığı ise alt başlıklarda yer alan araştırma örneklerinin çoğunlukla laboratuvarlarda ve yüz yüze veri toplanarak yürütülen çalışmalara odaklanmış olmasıdır. Oysa son yıllarda bilimsel çalışmaların çevrimiçi platformlar aracılığıyla da sıklıkla yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Çevrimiçi çalışmalarda aldatma kullanımı durumunda olası etik veya yöntemsel endişeler neler olabilir, ne gibi çözümler üretilebilir gibi sorular bu derlemede incelenmemiştir. Gelecek çalışmalarda özellikle çevrimiçi veri toplama süreçlerine odaklanması, olası sorunların ve çözümlerin incelenmesi gerekmektedir.

Bilimsel araştırmalarda aldatma kullanılmasına ilişkin yürütülen etik ve yöntemsel tartışmaları ele alan bu derlemenin, aldatma kullanmayı planlayan araştırmacılar için bilgilendirici bir kaynak olacağı düşünülmektedir. Benzer şiddette olmasa da aldatma kullanılan her çalışma, etik ve yöntemsel soru işaretlerini barındırmaktadır. Araştırmacıların bu soru işaretlerinin farkında olması ve gerektiğinde önlem alması, katılımcıların iyi oluşlarını gözeterek, geçerli ve güvenilir çalışmalar yürütmeleri için önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declare that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Adair, J. G., Lindsay, R. C. L. ve Carpio, J. (1983). Social artifact research and ethical regulations: Their impact on the teaching of experimental methods. *Teaching of Psychology, 10*(3), 159-162. https://doi.org/10.1207/s15328023top1003_10.
- Allen, D. F. (1983). Follow-up analysis of use of forewarning and deception in psychological experiments. *Psychological Reports, 52*(3), 899-906. <https://doi.org/10.2466/pr0.1983.52.3.899>.

- American Psychological Association- APA (2002). Ethical principles of psychologists and code of conduct. *American Psychologist*, 57(12), 1060-1073.
- Barrera, D. ve Simpson, B. (2012). Much ado about deception: Consequences of deceiving research participants in the social sciences. *Sociological Methods & Research*, 41(3), 383-413. <https://doi.org/10.1177%2F0049124112452526>.
- Baumrind, D. (1964). Some thoughts on ethics of research: After reading Milgram's "Behavioral study of obedience.". *American Psychologist*, 19(6), 421-423. <https://doi.org/10.1037/h0040128>.
- Baumrind, D. (1985). Research using intentional deception: Ethical issues revisited. *American Psychologist*, 40(2), 165. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.40.2.165>.
- Blount, S., 1995. When social outcomes aren't fair: the effect of causal attributions on preferences. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 63, 131-144.
- Bonetti, S. (1998). Experimental economics and deception. *Journal of Economic Psychology*, 19(3), 377-395. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(98\)00012-9](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(98)00012-9).
- Boynton, M. H., Portnoy, D. B. ve Johnson, B. T. (2013). Exploring the ethics and psychological impact of deception in psychological research. *IRB*, 35(2), 7-13.
- Colson, G., Corrigan, J. R., Grebitus, C., Loureiro, M. L. ve Rousu, M. C. (2015). Which deceptive practices, if any, should be allowed in experimental economics research? Results from surveys of applied experimental economists and students. *American Journal of Agricultural Economics*, 98(2), 610-621. <https://doi.org/10.1093/ajae/aav067>.
- Cook, K. S. ve Yamagishi, T. (2008). A defense of deception on scientific grounds. *Social Psychology Quarterly*, 71(3), 215-221. <https://doi.org/10.1177%2F019027250807100303>.
- Darley, J. M. ve Latane, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4), 377-383. <https://doi.org/10.1037/h0025589>.
- Davis, D. D. ve Holt, C.A. (1992). *Experimental economics*. Princeton University Press.
- Diamond, S. S. ve Morton, D. R. (1978). Empirical landmarks in social psychology. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 217-221. <https://doi.org/10.1177%2F014616727800400208>.
- Epley, N. ve Huff, C. (1998). Suspicion, affective response, and educational benefit as a result of deception in psychology research. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(7), 759-768. <https://doi.org/10.1177%2F0146167298247008>.
- Galang, A. J. R. (2018). Experimental deception: Science, performance, and reproducibility. *PsyArXiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/93p45>.
- Geller, D. M. (1982). Alternatives to deception: Why, what, and how?. J. Sieber (Ed.) *The ethics of social research* içinde (ss. 39-55). Springer.
- Gerlach, P., Teodorescu, K. ve Hertwig, R. (2019). The truth about lies: A meta-analysis on dishonest behavior. *Psychological Bulletin*, 145, 1-44. <https://doi.org/10.1037/bul0000174>.
- Gibbons, R. ve Van Boven, L. (2001). Contingent social utility in the prisoners' dilemma. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 45, 1-17. [https://doi.org/10.1016/S0167-2681\(00\)00170-0](https://doi.org/10.1016/S0167-2681(00)00170-0).
- Gilder, T. S. ve Heerey, E. A. (2018). The role of experimenter belief in social priming. *Psychological Science*, 29(3), 403-417. <https://doi.org/10.1177/0956797617737128>.
- Graham, P., Jordan, A. ve Lamb, B. (1990). *An equal chance or no chance?: A study of discrimination against disabled people in the labour market*. Spastics Society.
- Gross, A. E. ve Fleming, I. (1982). Twenty years of deception in social psychology. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(3), 402-408. <https://doi.org/10.1177/0146167282083003>.

- Guerrero, L. K., Andersen, P. A. ve Afifi, W. A. (2017). *Close encounters: Communication in relationships*. Sage Publications.
- Hertwig, R. ve Ortmann, A. (2008). Deception in social psychological experiments: Two misconceptions and a research agenda. *Social Psychology Quarterly*, 71(3), 222-227. <https://doi/10.1177/019027250807100304>.
- Hey, J. D. (1991). *Experiments in Economics*. Basil Blackwell, Oxford.
- Hey, J. D. (1998). Experimental economics and deception: A comment. *Journal of Economic Psychology*, 19(3), 397-401. [https://doi/10.1016/S0167-4870\(98\)00013-0](https://doi/10.1016/S0167-4870(98)00013-0).
- Hilbig, B. E., Thielmann, I. ve Böhm, R. (2021). Bending our ethics code: Avoidable deception and its justification in psychological research. *European Psychologist*. 27(1), 62–70. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000431>.
- Jamison, J., Karlan, D. ve Schechter, L. (2008). To deceive or not to deceive: The effect of deception on behavior in future laboratory experiments. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 68(3-4), 477-488. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2008.09.002>.
- Jones, J. (1981). *Bad blood: The Tuskegee syphilis experiment*. Free Press.
- Kelman, H. C. (1967). Human use of human subjects: The problem of deception in social psychological experiments. *Psychological Bulletin*, 67(1), 1–11. <https://doi.org/10.1037/h0024072>.
- Kimmel, A. J. (2004). Ethical issues in social psychology research. C. Sansone, C. C. Morf ve A. T. Panter (Ed.), *The Sage handbook of methods in social psychology* içinde (ss. 45–70). Sage Publications, Inc.
- Kimmel, A. J. (2011). Deception in psychological research—A necessary evil?. *The Psychologist*. 24, 580–585.
- Kimmel, A. J. (2012). Deception in research. S. J. Knapp, M. C. Gottlieb, M. M. Handelsman ve L. D. VandeCreek (Eds.), *APA handbook of ethics in psychology, Vol. 2. Practice, teaching, and research* içinde (ss. 401–421). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13272-019>.
- Kimmel, A. J., Smith, N. C. ve Klein, J. G. (2011). Ethical decision making and research deception in the behavioral sciences: An application of social contract theory. *Ethics & Behavior*, 21(3), 222-251. <https://doi.org/10.1080/10508422.2011.570166>.
- Kitchener, K. S. ve R. F. Kitchener (2009). Social science research ethics: Historical and philosophical issues. *The Handbook of Social Research Ethics*, 10 (9781483348971): 1–22. <https://doi.org/10.4135/9781483348971.n1>
- Korn, J. H. (1984). Coverage of research ethics in introductory and social psychology textbooks. *Teaching of Psychology*, 11(3),46-149. <https://doi.org/10.1177/009862838401100305>.
- Korn, J. H. (1997). *Illusions of reality: A history of deception in social psychology*. Suny Press.
- Krasnow, M. M., Howard, R. M. ve Eisenbruch, A. B. (2020). The importance of being honest? Evidence that deception may not pollute social science subject pools after all. *Behavior Research Methods*, 52(3), 1175-1188. <https://doi.org/10.3758/s13428-019-01309-y>.
- Kruglanski, A. W. (1975). The human subject in the psychology experiment: Fact and artifact. *Advances in Experimental Social Psychology*, 8, 101-147. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60249-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60249-X).
- Lindsay, R. C. ve Holden, R. R. (1987). The introductory psychology subject pool in Canadian universities. *Canadian Psychology* 28(1), 45. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0079868>.
- MacCoun, R. J. ve Kerr, N. L. (1987). Suspicion in the psychological laboratory: Kelman's prophecy revisited. *American Psychologist*, 42(2), 199. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-006X.42.2.199.a>.

- Menges, R. J. (1973). Openness and honesty versus coercion and deception in psychological research. *American Psychologist*, 28(12), 1030. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0036040>.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority*. Harper & Row.
- Miller, F. G. ve Kaptchuk, T. J. (2008). Deception of subjects in neuroscience: An ethical analysis. *Journal of Neuroscience*, 28(19), 4841-4843.
- Miller, F. G. ve Rosenstein, D. L. (2002). Reporting of ethical issues in publications of medical research. *The Lancet*, 360(9342), 1326-1328. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11346-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11346-8).
- Nichols, A. L. ve Edlund, J. E. (2015). Practicing what we preach (and sometimes study): Methodological issues in experimental laboratory research. *Review of General Psychology*, 19(2), 191-202. <https://doi.org/10.1037/gpr0000027>.
- Nicks, S. D., Korn, J. H. ve Mainieri, T. (1997). The rise and fall of deception in social psychology and personality research, 1921 to 1994. *Ethics & Behavior*, 7(1), 69-77. https://doi.org/10.1207/s15327019eb0701_6.
- Oczak, M. ve Niedźwieńska, A. (2007). Debriefing in deceptive research: A proposed new procedure. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 2(3), 49-59.
- Oktay, B. (2022). Deneysel psikolojide çevrimiçi veri toplama: Avantajları, dezavantajları, etik konular ve uygulamaları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(01), 65-76.
- Olson, J. A. ve Raz, A. (2021). Applying insights from magic to improve deception in research: The Swiss cheese model. *Journal of Experimental Social Psychology*, 92, 104053. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2020.104053>.
- Orne, M. T. (1962). On the social psychology of the psychological experiment: With particular reference to demand characteristics and their implications. *American Psychologist*, 17(11), 776. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0043424>.
- Ortmann, A. ve Hertwig, R. (2002). The costs of deception: Evidence from psychology. *Experimental Economics*, 5(2), 111-131.
- Pittenger, D. J. (2002). Deception in research: Distinctions and solutions from the perspective of utilitarianism. *Ethics & Behavior*, 12(2), 117-142. https://doi.org/10.1207/s15327019eb1202_1.
- Rahwan, Z., Fasolo, B. ve Hauser, O. P. (2022). Deception about study purpose does not affect participant behavior. *Scientific Reports*, 12(1), 1-7.
- Riach, P. A. ve Rich, J. (2004). Deceptive field experiments of discrimination: Are they ethical?. *Kyklos*, 57(3), 457-470.
- Schuler, H. (1982). *Ethical problems in psychological research*. Academic Press.
- Seeman, J. (1969). Deception in psychological research. *American Psychologist*, 24, 1025-1028.
- Sieber, J. E., Iannuzzo, R. ve Rodriguez, B. (1995). Deception methods in psychology: Have they changed in 23 years?. *Ethics & Behavior*, 5(1), 67-85.
- Toy, D., Olsen, J. ve Wright, L. (1989). Effects of debriefing in marketing research involving "mild" deceptions. *Psychology & Marketing*, 6(1), 69-85.
- Türk Psikologlar Derneği (2018). *Türk psikologlar derneği etik yönetmeliği*. Erişim: 15 Şubat 2021, <https://psikolog.org.tr/belgeler/etik-yonetmeliği-qbf8w.pdf>
- Vitelli, R. (1988). The crisis issue assessed: An empirical analysis. *Basic and Applied Social Psychology*, 9, 301-309.
- Weber, S. J. ve Cook, T. D. (1972). Subject effects in laboratory research: An examination of subject roles, demand characteristics, and valid inference. *Psychological Bulletin*, 77(4), 273.
- Weimann, J. (1994). Individual behavior in a free riding experiment. *Journal of Public Economics* 54, 185-200. <https://doi.org/10.1016/0047-2727%2894%2990059-0>.

- Wendler, D. ve Miller, F. G. (2004). Deception in the pursuit of science. *Archives of Internal Medicine*, 164(6), 597-600. <https://doi.org/10.1001/archinte.164.6.597>.
- Wiener, R. L. ve Erker, P. V. (1986). The effects of prebriefing misinformed research participants on their attributions of responsibility. *The Journal of Psychology*, 120(4), 397-410

